

Heli Teittinen

Isänmaallisuuden soihtu: opettaja Hanna Lehtinen pikkulottien kasvatuksen ja maanpuolustushenkisen opettajuuden kehittäjänä vuoteen 1944 saakka

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Artikkelissani tarkastelen keskipohjalaisen opettajan, lottajohtaja Hanna Lehtisen (1875–1953) näkemyksiä pikkulottien kasvatuksesta ja isänmaallisuudesta. Aavaan Lehtisen kautta isänmaallisuuden ja maanpuolustushenkisyyden ilmenemistä itsenäistyneen Suomen kouluissa sisällissodasta toisen maailmansodan vuosiin. Tutkimuksen fokuksena on Lehtisen vaikutus Lotta Svärd -järjestössä omaksuttuun pikkulottien kasvatukseen ja pikkulottaidentiteetin rakentamiseen 1930-luvun alusta lähtien, kun järjestön tyttötyö pääsi käyntiin. Näkökulmana on paitsi Lehtisen kasvattajuus, myös opettajan työssä ilmennyt maanpuolustushenkisyys. Se vaikutti pikkulottien kasvatukseen ja identiteetin muotoutumiseen, koska monet naisopettajat kuuluivat lottiin ja toimivat pikkulottien ohjaajina. Lehtinen toimi aktiivisena lottatyön käynnistäjänä ja pikkulottatyön kehittäjänä ammatillista osaamistaan hyödyntäen. Lasten ja nuorison pariin päästiin parhaiten koulun myötävaikutuksella, ja opettaja saattoi toimia kasvattajana kuin ”toinen äiti”. Pikkulottien kasvatuksessa Lehtinen korosti tyttöjen parissa työskentelevien johtajuutta, kärsivällisyyttä ja rakkautta. Hän käytti ilmaisussaan kobottavaa kieltä ja pyrki levittämään isänmaallisuuden paloa niin aatteena kuin konkreettisella toiminnalla. Artikkelini on yhtäältä historiallista perustutkimusta pikkulottaidentiteetin rakentumisesta, mutta samalla se kiinnittyy kulttuurihistoriallisen elämäkertatutkimuksen perinteeseen, jossa avataan konteksteja aikakauden kulttuurihistoriaan (esim. Halldórsdóttir et al. [toim.] 2016). Toiseksi artikkeli liittyy nk. uuteen sotahistoriaan ja siitä käytyyn keskusteluun (esim. Kinnunen & Kivimäki 2018), jossa uudet näkökulmat avartavat kuvaa Suomen sodista. Artikkelini pääpaino on 1930-luvussa, jolloin pikkulottien toiminta muotoutui kiinteäksi osaksi järjestöä, sota-aikana myös osaksi puolustuslaitosta. Ajanjakso on nähty Suomen toisen maailmansodan esinäytöksenä ideologisine ja poliittisine tavoitteineen. Tätä vyyhteä avaa Hanna Lehtisen ennen tutkimatonta tapaus.

This article discusses Hanna Lehtinen (1875–1953), a teacher and Lotta leader from Central Ostrobothnia, and her views on education and patriotism of Little Lottas. Through Lehtinen, the manifestation of patriotism and the national defense spirit in the schools of in-

dependent Finland from the Civil War (1918) to World War II are introduced. The focus of this article is in Lehtinen's influence on the education of the Little Lottas, adopted in the Lotta Svärd Organization, and the construction of the Little Lotta identity beginning in the early 1930s, when the work among girls started. The point of view is not only Lehtinen's role as an educator, but also more broadly, the way the national defense spirit manifested itself in teachers' work. The defense spirit affected the education of Little Lottas and the formation of their identity, because many female teachers were members in the Lotta Svärd Organization and acted as Little Lotta leaders. Lehtinen was a vigorous initiator of the Lotta work and developed the work among Little Lotta girls, utilizing her professional expertise. Schools made it easier to reach children and youth, and the teacher could act as a "second mother". In the education of girls, Lehtinen emphasized leadership, patience and love of those working with the girls. She used uplifting language in her rhetoric and tried to spread the fire of patriotism both as an idea and with her actions. First, this article is basic historical research on the construction of the Little Lotta identity, but it also adheres to the tradition of cultural-historical biographical research (e.g. Halldórsdóttir et al., [eds], 2016), which provides cultural-historical context to this era. Second, the article connects to the so-called new military history and the discussion of it (e.g. Kinnunen & Kivimäki, 2018), where new perspectives broaden the picture of Finland's wars. The main focus is on the 1930s, when the Little Lotta activity became an integral part of the Lotta Svärd Organization, which during the war also became a part of the Finnish Defense Forces. This period has been seen as a prelude to Finland's participation in World War II with its ideological and political goals. Hanna Lehtinen's role in the development of these issues has not previously been examined.

Hanna Lehtinen, pikkulotat, lottatyöt, lotat, Lotta Svärd, isänmaallisuus, maanpuolustushenkisyys, opettajuus, kansakoulu, identiteetti, Keski-Pohjanmaa, Suomi, uusi sotahistoria, toinen maailmansota, 1930-luku

Heli Teittinen, tutkijakoulutettava, FL, Turun yliopisto, heltei@utu.fi

Johdanto

Jokaisen tulee täyttää päivittäin lottavelvollisuutensa, tulee pysyä palavana, jotta voi muitakin lämmittää isänmaan tulella.¹

Näin kehotti vuonna 1923 kokkolalainen opettaja Hanna Lehtinen (1875–1953), joka toimi Keski-Pohjanmaalla lottatyön käynnistäjänä ja tunnettuna johtohahmona. Hänen vaikutuksensa isänmaallisuuden ja maanpuolustushengen levittämiseen on kiistaton. Opettajuus toi hänen toimintaansa spesifin kontekstinsa, johon fokusoin artikkelini Lehtisen vaikutuksesta pikkulottien identiteetin rakentamiseen ja heidän isänmaalliseen kasvatukseensa.

Lotta Svärd aloitti valtakunnallisena naisten vapaaehtoisena maanpuolustusjärjestönä vuonna 1921, jolloin yleinen oppivelvollisuuslaki astui voimaan. Tämä kombinaatio tuo artikkeliini erityisen

näkökulman. Pikkulottien eli järjestön 8–16-vuotiaiden jäsenten toiminta käynnistyi vähitellen ja tuli valtakunnalliseksi vuonna 1932. Vuodesta 1943 lähtien tyttöjä kutsuttiin pikkulottien sijaan lottatyöiksi, joita oli enimmillään noin 50 000. He olivat Lotta Svärdin jäseniä, eivät oma järjestönsä. Pikkulotat toimivat ikäkautensa mukaisissa avustavissa tehtävissä, mutta myös yhteisöllisyys, leikki ja laulu olivat tärkeitä. Yhtymäkohdat kansakoulun ja lottajärjestön tyttöjäsenten kasvatustyössä olivat tiiviit, koska lottajärjestöön kuuluneet opettajat toimivat yleisesti pikkulottien ohjaajina.

Opettajien isänmaallisuutta on tutkittu, samoin lottatyötä maanpuolustuksen eri toimialoilla. Pikkulottien järjestötoimintaa on selvitetty, mutta heidän identiteettinsä rakentumista kouluopetuksen yhteydessä ei ole tutkittu. Nostan artikkelini tutkimusteemaksi pikkulottien identiteetin rakentumisen kasvatuksellisenä päämääränä. Tutkimukseni keskiössä oleva opettaja Hanna Lehtinen, joka käsitteli isänmaallisessa tuotannossaan myös pikkulottatyötä ja sen edellytyksiä, oli tuottelias kirjoittaja ja puhuja koko lottajärjestön toiminta-ajan.

Artikkelini käsittelee pikkulottien identiteetin rakentamista ja aatteellista kasvatusta osana kansakoulun isänmaallisuusdiskurssia. Miten Lehtinen ohjeisti kasvattajia – äitejä ja opettajia – kasvatustyössä, joka tähtäsi pikkulottien isänmaalle alttiin ja maanpuolustushenkisen identiteetin rakentamiseen, ja miten hän pyrki rakentamaan pikkulotille sopivaa identiteettiä ja vahvistamaan isänmaallisuutta? Lisäksi tarkastelen, miten opettajissa ilmenevä isänmaallisuus vaikutti pikkulottien kasvatukseen ja rakensi näiden identiteettiä. Artikkelini edustaa pohjimmiltaan uutta tietoa tuottavaa perustutkimusta, jonka sidon laajempiin aikakautta koskeviin tutkimuksiin. Hypoteesini on, että maailmansotien välisenä aikana valtaosa kansakoulunopettajista ajatteli ja toimi isänmaallisesti antaen vakaumuksensa näkyä työssään. Selvitän, millaisia odotuksia opettajin ja muihin kasvattajiin – lähinnä tyttöjen äiteihin – kohdistui ja miten niiden toteutumista tuettiin.

Artikkelini lähdeaineisto koostuu opettaja Lehtisen kirjoituksista, joita julkaistiin 1920-luvun alusta lähtien Keski-Pohjanmaan lehdissä ja Lotta Svärdin julkaisuissa. Suojeluskuntapiirin lehteen *Keski-Pohjanmaan Vartioon* Lehtinen kirjoitti vuoden 1923 näytenuumerosta alkaen ja sen ”Lotta-osasto” hän toimitti loppuun saakka.² Hän kokosi myös lottapiirin 20-vuotisjulkaisun *Lotta-Vartion*. Valtakunnallinen *Lotta Svärd* -lehti perustettiin 1928, mutta siihen Lehtinen kirjoitti harvoin. *Keski-Pohjanmaan Vartiossa* hänen tekstejään julkaistiin säännöllisesti invalideihin, lottiin ja tyttötyön alettua myös pikkulottiin liittyen. Lehtisen omaa arkistoa ei ole säilynyt, mutta julkaisujen avulla selvitän, miten hän näki kasvatuksen rakentavan lottajärjestöön omaa sosiaalista todellisuuttaan. Opettajan työssä esiintyneen isänmaallisuuden selvittämiseen käytän tutkimuskirjallisuutta ja -artikkeleita.

Käytän tutkimusmenetelmänä laadullista sisältöanalyysia, käytännössä diskurssianalyysia, joka kvalitatiivisen tutkimuksen tutkimusmetodinä nojaa

Kuva 1. Hanna Lehtinen. Kuva: K. H. Renlundin museo.

yhteiseen tieteenfilosofiseen perustaan sosiaalisen konstruktionismin kanssa. Sovellan sitä tarkastellessani kohdehenkilöni tuottamasta aineistosta esiin nousevia representaatioita ja diskursseja sekä niiden suhdetta toisiinsa. Samalla on huomattava, että sosiaalinen todellisuus on sekä analyysin kohde että tuote.³ Vaikka artikkelini ei pyri Lehtisen osalta erityisen laajaan elämäkerrallisuuteen, se nojaa elämäkerrallisen tutkimuksen perinteeseen, joka avaa konteksteja aikakauden kulttuurihistoriaan.⁴ Esimerkiksi Elina Virtasen tutkimus tarkastelee sotienvälisen oikeiston vaiheita samalla kun se käsittelee SS-pataljoonan sairaanhoitajana ja lottana toimineen Ruth Munckin muistoja omasta toiminnastaan,⁵ ja Maarit Leskelä-Kärjen tutkimus opettaja ja kirjailija Minna Krohnin elämästä avautuu tämän kirjailijatyttären perspektiivistä.⁶

Tutkimukseni teoreettisena viitekehyksenä on *sosiaalinen konstruktionismi*, joka varsinkin tyypillisenä humanistisen tutkimuksen lähestymistapana mahdollistaa sen, että ilmiöiden historiallista kehitystä voidaan analysoida. Tutkittavassa ilmiössä todellisuus rakentuu ihmisten välisissä sosiaalisissa prosesseissa merkitysten avulla. Tieto on näkökulma- ja tarkoitussidonnaista, jossakin sosiaalisessa suhteessa merkityksellistettyä tietoa. Toimijoiden kokemukset ja heidän kuvauksensa todellisuudesta muotoutuvat sosiaalisissa prosesseissa, jolloin esimerkiksi luokituksilla, kielellä ja representaation eri muodoilla on merkitystä. Sosiaalisessa konstruktionismissa kulttuuriin ja yhteiskuntaan liittyvät ilmiöt rakentuvat kielellisessä vuorovaikutuksessa, joten tutkin sen avulla käsittelemäni ilmiöön, isänmaallisuuteen, liitettyjä merkityksiä. Identiteetti on samalla toimijoiden valintojen tulosta; toimintaa tuottaessaan se on kytköksissä yhteiskunnan rakenteisiin ja valtaan.⁷ Pikkulottien identiteetti rakentuu yhteisten merkitysten järjestelmille, kuten vaikkapa koti–uskonto–isänmaa-ideologian noudattamiseen, tapoihin ja traditioihin sekä erottelulle ”meidän” ja ”muiden” välille. Artikkelini kytkeytyy nk. uuteen sotahistoriaan, jossa tutkimuskohteeksi ovat valikoituneet esimerkiksi naiset ja nuoret sodassa. Tyttöillä, eli pikkulotilla, on sodan kontekstissa kaksinainen toiseus suhteessa (rintama)miesten rooliin ja toimiin. Tarkastelemalla heidän kasvatustaan lottaopettajille ja kodeille annettuna tehtävänä osallistun uuden sotahistorian tutkimustraditioon.⁸

Tutkimukseni aikarajaus on Lehtisen aktiivisen toiminnan kausi vuoden 1918 sodasta – hänen diskurssissaan vapaussodasta – lottajärjestön lakkauttamisvuoteen 1944 saakka. Tarkastelen hänen isänmaallista kasvatuskurssiaan 1920-luvulta alkaen, ja käsittely painottuu 1930-lukuun, jolloin pikkulottatoiminta oli käynnissä.

Mallikansalaisuuden ja kansallisen identiteetin rakentaminen Lotta Svärd -järjestössä

Nationalistisessa retoriikassa kansallista identiteettiä pidetään aitona ja luonnollisena, vaikka se on historiallisesti nähtynä varsinkin nuori ilmiö: ihmisryhmiä on valtapoliittisista syistä ryhdytty pitämään kansallisuuksina ja kansakuntina, joilla on oikeus oma valtioon. Suomessa kansalaisuuden käsite ja kokemus liittyivät kansalliseen identiteettiin, kun muun muassa opettajat, lehtimiehet ja taiteilijat ryhtyivät luomaan suomalaisista kansakuntaa 1800-luvulla.⁹ Tähän kytkettynä kouluopetuksesta ja Lotta Svärd -järjestöstä tuleva kansallisen identiteetin ja isänmaallisuuskasvatuksen rakentumisen yhteys muodostaa luonnollisen jatkumon.

Kansalaisuus voi poliittisena ja sosiaalisena ilmiönä tuottaa eri merkityksiä ja toteuttamistapoja ihmisten elämässä ja yhteiskunnallisessa toiminnassa. Kansalaisuusihanteet kytkeytyvät yhteiskunnassa vallitseviin arvoihin.¹⁰ Lottajärjestön jäseniltä edellytettiin sääntöjen mukaista *mallikansalaisuutta*, ja

järjestön tavoitteet ja toimintaperiaatteet liittyivät suoraan maanpuolustukseen. Juuri itsenäistyneessä valtiossa tarvittiin mallikansalaisuutta ja kansallisen identiteetin vahvistamista. Lottajärjestön jatkuvuuden turvaamiseksi kasvatettiin uusia jäseniä, ja tätä identiteetin rakentamista harjoitettiin myös kouluopetuksessa. Innostus isänmaallisuuteen kanavoitiin ikätasoiseen toimintaan.

Lotta Svärd -järjestön jäsenten tapaan myös opettajien edellytettiin noudattavan ja edistävän työssään mallikansalaisuutta.¹¹ Opettajankoulutuksessa tärkeä osa mallikansalaisuutta oli juuri isänmaallisuus.¹² Opettajankoulutuksessa esiintyneen isänmaallisuuden voi mielestäni nähdä kansallisen identiteetin representaationa: se on merkityksellistä suhteessaan muihin representaatioihin ja ilmenee maanpuolustushenkisyytenä ja -kasvatuksena. Opettajien isänmaallisuuden ilmenemistä ovat tutkineet muun muassa kasvatustieteen professori Martti T. Kuikka sekä Esko Nikander, Lauri Kempainen ja Hannu Syväoja.

Isänmaallisuusdiskurssi kytkeytyy niihin ajattelutapoihin ja käsityksiin, joita erilaiset instituutiot, kuten koulutusorganisaatiot tai järjestöt, omassa toiminnassaan vahvistavat ja arvottavat. Opettajuutta on mahdotonta käsitellä sitä tuottavien diskurssien ulkopuolella, sillä opettajuus saa määrittelyjä ja arvotuksia monissa eri diskursseissa: uskonnollisissa, juridisissa tai eettisissä.¹³ Hiljattain itsenäistyneen valtion ja sen kansalaisten identiteetille oli tärkeää painottaa isänmaan vaiheita ja kytkeä isänmaallisuus myös opetukseen. Maalaiskansakoulujen opetussuunnitelmassa (1925) historianopetuksessa painottuivat *isänmaan historia ja isien työ*. Suomen historiaa opetettiin isänmaan historiana¹⁴, ja opetussuunnitelmassa korostuneeseen menneisyysulottuvuuteen liittyi käsite isien työstä. Sitä kunnioitettiin osana historiallista jatkumoa, jonka subjektina oli Suomen kansa. Kotiseutuopetus avasi maantieteen ohella tietä historiaan: kotiseudulla näkyvä isien työ ei saanut mennä hukkaan.¹⁵ Opettaja pystyi vaikuttamaan maanpuolustushenkeen välillisesti kotiseudun ja isänmaan arvostuksen kautta. Historianopetuksen tavoitteena oli saada oppilas ymmärtämään kansaa, jonka jäsenenä hän elää ja kasvaa. Isänmaan historialle oli lasten ympäristössä parhaat ”liittymiskohdat”, ja sen tuntemus korostui samalla kun Suomen asema itsenäisenä valtakuntana edellytti isänmaallisen hengen vahvistamista ja perehtymistä kansakunnan syntyyn ja vaiheisiin.¹⁶

Opettaja Lehtinen vapaussodan toimijana ja muiston vaalijana

Hanna (Johanna Vilhelmina) Lehtinen (27.6.1875–27.11.1953) syntyi Padasjoella kauppiasperheeseen ja kävi koulua Tampereella, minkä jälkeen hän opiskeli Turussa, Helsingissä ja Tukholmassa.¹⁷ Hänet oli hyväksytty Suomen Talousseuran käsityöläiskoulun vapaaoppilaaksi kevätlukukaudelle 1892 Turkuun. Alkuun hän toimi käsityönopettajana Tampereella, ja kansakoulunopettajaksi hän valmistui Jyväskylän seminaarin naisosastolta kesäkuussa 1900. Myöhemmin hän täydensi opintojaan kasvatustieteellisessä jatko-opistossa ja suoritti opettajakokeet normaalilyseossa. Opetettuaan Kasvatustieteellisessä käsityökoulussa hän aloitti alakansakoulun opettajana syksyllä 1901, antoi laulunopetusta Tampereen Työväenopistossa 1901–1903 ja toimi kyseisen käsityökoulun taideompelun opettajana. Käsityökurssilaisten näyttelyistä tuli korkeatasoisia – eikä vähiten Lehtisen ansiosta. Hänet valittiin käsityön, piirustuksen ja laulun opettajaksi Kokkolan suomalaiseen yhteislyseoon vuonna 1907.¹⁸

Samoihin aikoihin Suomessa käytiin ensimmäiset eduskuntavaalit. Lehtinen, parinkymmenen muun tamperelaisen opettajan tavoin, ”agitoi” voimakkaasti Suomalaisen puolueen puolesta.¹⁹ Kokkolaan hän muutti helmikuussa 1908, ja viimeistään Kokkolan Suomalaiset -seurassa toimiessaan hänen omistautumisensa Suomelle kasvoi täyteen mittaansa. Esimerkiksi Kokkolan Emäntäkoulun vihkiäisjuhlassa vuonna 1908 hän puhui velvollisuudentunnon kasvattamisen tärkeydestä kodissa ja

koulussa.²⁰ Alkuun hän otti osaa raittiusyhdistyksen, Suomalaisen Puolueen naisjärjestön sekä Kokkolan Suomalaisten toimintaan johtokunnan jäsenenä ja kuoronjohtajana.²¹ Hän perusti myös Kokkolan naisvoimisteluseuran ja toimi sen ohjaajana.²² Lehtinen suoritti piirustuksen jatko-opintoja kiitettävien arvosanoin vielä vuonna 1915, ja hänen kerrotaan perusteelleen ainevalintojaan sillä, että kyseiset aineet ”antavat vaikutteita isänmaalle, kauneuden tunteelle ja puhtaalle rakkaudelle omaan maahan ja kansaan”.²³ Lehtisen maanpuolustushenkisyys oli siten alkanut varhain, autonomisen Suomen kokiessa venäläistämiskausia. Musiikki, kuvaamataito, käsityö ja liikunta soveltuivatkin isänmaan palvelukseen valjastettaviksi taitoaineiksi. Perheettömänä ja muualta muuttaneena Lehtinen paneutui yhteiskunnalliseen toimintaan ja hakeutui samanmielisten yhteisöihin. Aiempi toiminta esimerkiksi Tampereen nuorisoseurassa koului hänestä sanavalmiin esiintyjän ja aktiivisen yhdistystoimijan, jonka organisointikyvyt ja toimintatarvo veivät suojeluskunta- ja lottia-asiaa eteenpäin poikkeuksellisen ripeästi – tuolloin lottien toiminta ei muualla Suomessa ollut vielä kunnolla käynnistynyt.

Vuoden 1918 sodan – vapaussodan – aikana Lehtinen kuului Kokkolan Pääkomiteaan, joka valvoi ja johti valkoisten joukkojen muonitusta sekä vaate- ja varustehuoltoa. Tampereen taistelun jälkeen Lehtinen toimi yhdysiteenä haavoittuneiden keskipohjalaisten ja heidän omaistensa välillä.²⁴ Jo tässä vaiheessa hänen siviilityönsä ja isänmaallinen toimintansa yhdistyvät luontevasti.

Lehtinen perusti suojeluskunnan sisar- eli naisjärjestön Kokkolaan syksyllä 1918 ja kiersi maakunnassa innostaen naisia mukaan. Hän kirjoitti nostattavaa tekstiä nimimerkillä ”Rykmentin tytär”:

Missä ovat sytyttävät sielut, missä koeteltu, tarmokas toimintamme? --- Naiset! Velttous ei saa meillä jatkoa! --- Ja te emännät, tyttäret y.m. naisväki ryhtykää heti vaikka kuinka pieniksi yhtymiksi, naisjärjestöjä perustamaan valkonauhaisten toiminnan tukemiseksi--- että edelleenkin on omaisenne hengellä ostettu vapautemme Teille kallis ja että olette valmiit sen hyväksi nousemaan ja nukkuvat nostattamaan.

Kutsun johdosta 19 kunnan naisedustajat saapuivat Kälviälle perustamaan Keski-Pohjanmaan Suojeluskuntain Naisjärjestöä, joka sai alkunsa 5. heinäkuuta 1919. Lehtisen aikaansaannoksiin kuuluu sekä Keski-Pohjanmaan lottapiirin että lukuisten paikallisten Lotta Svärd -yhdistysten perustaminen. Ansoita tuotiin laajasti esiin 50-vuotispäivän yhteydessä kesällä 1924.²⁵

Lehtisen isänmaallista ilmaisutyyliä osoittaa esimerkiksi seuraava lainaus: ”Kälviän tyttöjen komennus miehille kuului: ’Rintamalle taikka hameisiin!’ ja tämä uhkajulistus tehoi hyvin. Suurella joukolla lähtivät Kälviän pojat sodan vaaroihin, ja monet heistä saivat matkallaan sankarikuoleman.”²⁶ Kuvaillessaan ”sotalottien ihanaa historiaa” hän lopetti katsauksensa toiveeseen, jossa korostuivat sekä uskonnollisuus että uskollisuus isänmaan palveluksessa: ”Suokoon Korkein suojeluksensa tälle maalle, jota sen uskolliset pojat ja tyttäret ovat suuriin kärsimyksiin ja kuolemaan saakka rakastaneet”.²⁷ ”Sotalotta” on ilmauksena jälkikäteen syntynyt, mutta se osoittaa Lehtisen varhain omaksuman tyylin korostaa taistelua ja tinkimättömyyttä. Hän vieroksui heikkoutta, kun kyse oli maanpuolustukseen osallistumisesta. Miehen kuului taistella maansa puolesta, hengen uhraaminen toi sankarikuoleman eetoksen. Naisten osallisuudesta hän totesi jokaisen halunneen olla mukana auttamassa sitä vapaata Suomea, jonka puolesta miehet saivat tarjota henkensä.

Vuonna 1928 vaalittiin sodan 10-vuotismuistoa, ja Lehtinen kirjoitti Keski-Pohjanmaan osuuden *Valkoiseen kirjaan*, Lotta-Svärdin keskusjohtokunnan julkaisemaan katsaukseen naisten toimista vuoden 1918 sodassa. Hän halusi kertoa ”muutamien jalojen, lämminsydämisten naisten kauniista työstä, joka muuten pian olisi painunut unholaan.”²⁸ Teoksen tarkastelu avaa Lehtisen motiiveja. Hän

totesi, että ”onnellinen on se aikakausi, jonka muistojen kätköissä palaa uskollisuuden tuli” ja viittasi nuorisoon muistellessaan suojeluskunnan naisosaston perustamista. Hänen katseensa oli jo tulevassa: ”Isänmaan kasvot saakoon uuden hohteen tulevien sukupolvien lottatyön tuloksista.”²⁹ Lehtisen toimintaa voi peilata vaikkapa Matti Virtasen³⁰ tutkimukseen sukupolvien dynamiikasta; Lehtinen ei ollut nuori radikaali tai otollisessa iässä oleva sodan kokija vaan pikemminkin vanhaan polveen kuuluva kasvattaja, mutta hänen tulkintansa vapaussodasta ja sen muiston vaalimisen tärkeydestä noudattaa yhteiskunnallisen avainkokemuksen logiikkaa. Sodan muistoa tuli ylläpitää ja kunnioittaa ehtymättömästi.

Lehtisen toimintaa luonnehdittiin ”uhrautuvaksi ja isänmaalliseksi” ja tunnetuksi maakunnassa ja sen ulkopuolella; isänmaallisuus oli ”syvä intohimo”. Hän sopi myös suojeluskunnille korostaessaan, että ”lotat ovat suojeluskuntien avustamista varten, eikä itseään varten.”³¹ Sama palveluhenkisyys sai myöhemmin lisää ulottuvuuksia isänmaan hyväksi toimimisessa. Lottien ohella Lehtinen toimi aktiivisesti Vapaussodan Invalidien Liitossa, jonka kunniajäseneksi hänet kutsuttiin sodan 10-vuotismuistovuonna 1928.³²

Vaikka Lehtinen omassa isänmaallisuusdiskurssissaan korosti menneen kunnioittamista³³ ja nykyhetken tavoitteellisia toimia, fokus oli tulevassa. Alueen naisista kirjoittaessaan Lehtinen noudatti maalaiskansakoulujen opetussuunnitelmassa esiintyvää ja yhteisön identiteettiä vahvistavaa menneisyysulottuvuutta. Isänmaan historiaa kuvatessaan se on liitettävissä kansallisuusajatteluun, ja erityisesti se korostuu glorifioidun lähihistorian ideaalia rakentavassa diskurssissa.

Kuva 2. Hanna Lehtinen kotonaan 60-vuotispäiväkukkineen 27.6.1935. Kuva: K. H. Renlundin museo.

Tulieluinen kasvattaja isänmaanrakkauden herättäjänä

Siirryn nyt tarkastelemaan Lehtisen kirjoituksia hänen ohjeistaessaan kasvattajia – sekä äitejä että opettajia – siihen, kuinka isänmaallisuus ja maanpuolustushenki tuotiin nuorison elämänsenteeksi.

Lehtinen innosti suomalaisia rakastamaan isänmaataan ja hoitamaan velvollisuuksiaan. Esimerkiksi jouluna 1925 hän soimasi niitä velttouteen lysähtäneitä, jotka ovat tulleet ”uskottomiksi sille kauniille nuoruus-ihanteelle, jota sanotaan isänmaan rakkaudeksi! --- Anna oman sydämesi tulen lämmittää niitä, joita velvollisuuksien tunnon puutteet yhä paleltavat.”³⁴ Vuosikymmentä myöhemmin hän totesi, että lottien paikallisosastojen ”vuosikertomuksista heijastuu isänmaan puolustustahto palavana. Se on voimakkaan soihdun kaltainen, joka valaisee tietämme.”³⁵ Velvollisuudentunto oli hänelle yhtä keskeinen käsite kuin isänmaallisuus, mutta sille ei muodostunut yhtä voimakasta metaforaa. Velvollisuudentunto on käsitteenä arkisempi ja toisaalta itsestäänselvyys: lapset tottelevat ja tekevät velvollisuutensa.

Lehtinen korosti, että eri tahojen tuli opettaa lapsille isänmaallisuutta pienestä pitäen:

Koti, koulu, kirkko toimikoon kukin kohdallaan kansallisen hengen herättäjänä. --- Antakoot kodit jo kehdestä alkaen lapselle käteen isänmaan uskollisuudelle pyhitetyn soihdun, jonka valossa hän ja ne pimeässä taivaltajat löytävät tien velvollisuuksien portille. --- Me haluamme edelleenkin sytyttää nuotiomme, jotta kukaan ei meiltä barbaan kulkeisi ja tuhoisaa pimeään ekyisi.

Hänen mukaansa vuonna 1918 ”sokeat veljemme, sisaremmme, nostivat aseensa ja tallasivat oman kansallisen olemassa-olonsa sydämeen”.³⁶ Pimeydessä kulkeminen on raamatullinen ja voimakas metafora, jonka voi näennäisen helposti ratkaista tuomalla valon näille valveutumattomille.

Kotien isänmaallisuuskasvatusta Lehtinen vertasi tilinpäätökseen:

*Parhaimman perinnön antaa jokainen koti lapsilleen kasvattamalla ja kaikin keinoin kehittämällä heistä uskollisia, ponnistuskykyisiä, täysin luotettavia kansalaisia. --- Siunattuja ja kunnioitettuja ne Suomen kodit, jotka tilivelvollisuuteen heränneinä vaalivat perhepiirissään isämaan puolustustahdon lujittamista. Isänmaa on taivaan lahja, sen hoidosta on jokainen vastuussa.*³⁷

Kodeissa tehtävä työ oli paitsi merkityksellistä, myös tehokasta, koska kotiväki oli lapsen ensisijainen kasvattaja. Sen vaikutukset ulottuivat kauas, eikä opettaja kasvatusammattilaisenaan voinut yltää kodin edelle. Myös uskonnolliset elementit korostuivat.

Lapsuudesta lähtevä isänmaallisuus yhdistyi luontevasti opettajien kasvatustyöhön: ”Lapsuus-ijässä on lapset jo ohjattava lapsenmiehellä ja lapsentaidoilla ilolla palvelemaan sitä kansaa, joka heille elämänsä aamuhetkellä kehdon vartiota hoiti.”³⁸ Opettajat saivat Lehtiseltä paitsi kiitokset myös kehotuksen jatkaa isänmaallisessa kasvatustyössään:

Opettajatar on lottien kyläpuheenjohtaja ja onnistunut kylvämään isänmaalle uskollisuuden siemeniä oppilaittensa sydämiin. --- Tyttöset siellä hartandella odottavat vain ikävuosien lisää, jotta he sääntöjen mukaisesti saavat astua lottaosastoon toimiviksi jäseniksi! Ja pojat

siellä! Ne urheilevat niin innokkaana siellä, että opettajattaren kaikkei kynät kuluvat saavutuksien merkinnässä ja ansiomerkkien tilauksessa.³⁹

Opettajien merkitys ”kylvötyössä” oli tärkeää jo ennen tyttötyön aloittamista. Lotta-opettajien innostamisella ja heidän työtään havainnoimalla voitiin hankkia rakennuspuita pikkulottatyöhön.

Isänmaanrakkauden herättämisessä suosittiin vapaussodan muiston eli isänmaan vapauden syntyvaiheiden vaalintaa. Sankarivainajien uhrin kunnioittaminen loi isänmaanrakkauden yhteyden sukupolvien välille: ”Sankarihauta, kalliiden muistojen pyhä paikka. --- Annamme ajatuksemme liittää niihin aikoihin, jolloin vieraan ies meitä painoi ja ne miehet, jotka nyt kummun alla lepäävät, kuulivat kuinka isänmaa kutsui. --- Ilomielin he henkensä maamme edestä antoivat.”⁴⁰ Uhraus, jonka aiemmat sukupolvet antoivat, tuotiin lasten nähtäväksi, jotta se innoittaisi heitäkin isänmaallisuuteen. Isänmaallisessa retoriikassa se korostui lapsille kerrottaessa sankaripatsaan tarjoamassa kontekstissa:

He kuulevat sanan sankaripatsas, he käyvät muistojen kummun äärelläkin, mutta olemmeko me lapsentajuisesti selittäneet sen uhrin suuruuden, jonka nämä miehet ubrasivat isänmaalle, antaen sydänverensä. Sen vuoksi sinä äiti tai isä-- [o]ta lapsukaisesi pieni kätönen omaan käteesi ja taluta hänet sankaribaudalle. --- [K]erro siinä pyhällä paikalla lapsellesi isänmaasta ja kylvä isänmaanrakkauden kultasiemen pienoisesi sydämeen, ja varmaan se siemen on kerran kantava runsaan sadon! --- [T]unnet isänmaasi entistä rakkaammaksi ja olet onnellinen, että sinulla ja lapsellasi on vapaa isänmaa.⁴¹

Lehtinen tarjosi isänmaallisuuden osoittamiseksi myös käytännön ehdotuksia: lotta-opettajien tuli huolehtia siitä, että koululaiset poimivat puolukat lottien varastoon, isännät lahjoittavat jauhot ja kauppiaat makean lisän, jolloin saadaan tarjottavaa suojeluskunnan harjoituksiin.⁴² Lottien ja pikkulottien edellytettiin toimivan paitsi isänmaata, myös suojeluskuntaa konkreettisesti ja sitoutuneesti palvellen, mikä näkyi Lehtisen tuotannossa.

Suojeluskuntien poikatyö muotoutui Lotta Svärdin tyttötyön malliksi 1930-luvun taitteessa. Suojeluskuntajärjestö pyrki luottamuksellisiin suhteisiin kodin ja koulun kanssa, ja sen ylipäällikkö Lauri Malmberg korosti sekä ulkoisia että sisäisiä uhkia.⁴³ Myös Malmberg luonnehti pikkulottia ”järjestön iduiksi”, joista kasvoi jäsenkenttää. Tytöt oppivat ymmärtämään maanpuolustuksen tärkeyden ja antamaan sille arvon.⁴⁴ Koska isänmaallisuus ja maanpuolustushenki olivat myös lottien arvoja, nojautui tyttöjen kasvatusta samoihin periaatteisiin. Ajan asennemaailmassa tyttöjen oletettiin seuraavan poikien arvo- ja toimintamaailmaa ja toimivan heidän apunaan palvelutehtävissä kuten aikuiset lotat. Naiset ja nuoret palvelivat yhteiskuntaa ilman viittauksia tasa-arvoistumiseen tai sen tavoitteluun.

Isänmaallisuus ja opettajuus

Tarkastelen seuraavaksi, miten opettajien isänmaallisuus ilmeni ja miten se vaikutti kansakouluissa. Kutsumusammattina opettajuus perustui omakohtaiseen vakaumukseen, joka 1920–1930-luvuilla kiteytyi sanoihin koti, uskonto, isänmaa. Tämä ”cygnaeuslainen” opettajaideaali pysyi yllä, ja seminaareissa oli herätys- ja raittiusliikkeiden ohella isänmaallisia opettajia varten myös suojeluskunta- ja lottatoimintaa.⁴⁵ Opettajan mallikansalaisuutta valvottiin opiskelijavalinnassa, virantäytössä ja opetustyössä. Kouluhallitus kielsi 1930-luvun alussa *poliittisen toiminnan* seminaareissa ja valvoi kiellon

noudattamista. Suojeluskunta- ja lottatyötä ei mielletty poliittiseksi vaan *isänmaalliseksi toiminnaksi*, joten toimiessaan maanpuolustusjärjestöissä opettajat pystyivät levittämään isänmaallisuuttaan.⁴⁶

Seminaareja luonnehdittiin ”isänmaallisuuden ahjoiksi” ja ”suomalaisen nationalismin etappipaikoiksi”.⁴⁷ Esimerkiksi Jyväskylän seminaarin esitelmätilaisuuksissa pohdittiin, mitä velvollisuuksia ja mahdollisuuksia opettajilla oli isänmaanrakkauden edistämiseen, ja julkaistiin teos *Suur-Suomen koulut*, jonka tarkoituksena oli ”lietsoa itsenäisyyden henkeä, isäntämieltä, luottamusta omiin voimiin ja kykyihin”. Myös heimo- ja raittiusaate sävyttivät opiskelua, jossa suositettiin aktiivista harrastustoimintaa. Miesopiskelijat liittyivät suojeluskuntiin usein jo kotipaikkakunnillaan, naisopiskelijat Lotta Svärd -yhdistyksiin.⁴⁸ Kansakoulutarkastajien raporteissa todettiin opettajien yhteiskunnallinen aktiivisuus: ”hyvä opettajuus” oli yhteiskunnan modernisoitumisprosessiin osallistumista suomalaiskansalliselta ja porvarilliselta aatepohjalta.⁴⁹ Tähän perustaan nojautuvat, isänmaallisuutta lietsovat opettajat olivat oivallisia ja maanpuolustushengen nostattajia.

Opettajat vaalivat pitkään seminaarista saamaansa isänmaallisuuden kipinää. He ylittivät isänmaallisuuden ja politikoinnin epämääräisen rajan, mutta sitä pidettiin sotienvälisen ajan ilmapiirissä varsin luonnollisena. Muutos tapahtui vasta kun hävitty sota ”himmensi kansakoulun kantamaa isänmaallisuuden soihtua”.⁵⁰ Opettaja sai levottomassa yhteiskunnallisessa tilanteessa lisää vastuuta ja mahdollisuuksia vallankäyttöön pyrkiessään edistämään maanpuolustushenkisyyttä, mihin opetussuunnitelmakin antoi hyvät mahdollisuudet.⁵¹ Suojeluskunnat pyrkivät saamaan opettajia mukaan, koska se vaikutti toimintaan kohottavasti.⁵²

Keski-Pohjanmaan piirissä pikkulottatoiminta käynnistyi vuonna 1932, joten siellä opettajien isänmaallisuus pikkulottien kasvattajina aktivoitui hivenen viiveellä verrattuna siihen, että Lehtinen oli käynnistänyt lottien toiminnan etujoukoissa. Jotta työ saatiin alkuun, pyydettiin lottia tuomaan pikkusiskojaan paikallisosaston seuraavaan työiltaan. Näin toiminta käynnistyi esimerkiksi Kalajoella.⁵³ Suojeluskuntalehti oli kirjoittanut koulutyöistä ”pikkulottina” tai ”pikku Lottina” jo vuonna 1924, jolloin Lehtinen puhui piirin juhlassa.⁵⁴ Hänen valvontaluokkansa eli yhteislyseon 7. luokan oppilaista kaikki kuuluivat joko lottiin tai suojeluskuntaan vuonna 1931, eli ”isänmaallinen, vuosia kestänyt työ on monella tavoin kantanut hedelmää.”⁵⁵ Hän ei silti edistänyt tyttötyön alkuunpanoa konkreettisin toimin kuten lottatyötä käynnistäessään; aktiivisuus suuntautui yleisemmin isänmaalliseen työhön.

Tyttötyön aloittamisesta päätettiin piirin vuosikokouksessa helmikuussa 1932. Lehtinen selosti työtä, jota hänen johdolla oli ”koululasten parissa” tehty, mutta tätä ei tarkemmin kuvailtu. Paikalla ollut Lotta Svärdin keskusjohtokunnan puheenjohtaja Fanni Luukkonen selosti tyttötyön suuntaviivoja, ja Esteri Aulanko alusti tyttöosastojen perustamisesta paikallisosastoihin. Piirin tyttötyönjohtajana

toimivat opettaja Eedit Laaksonen, Kerttu Pöyhkäri ja Anna Saari.⁵⁶

Kuva 3. Lotta Svärdin Keski-Pohjanmaan piirijohtokunta vuonna 1939. Eturivissä vasemmalla Anna-Esteri Hokkanen, Hanna Lehtinen, Anna Lampela ja Tyynne Pohjanpalo, takarivissä Ida Vabtolta, Eedit Laaksonen, Alli Ojanperä ja Helvi Autio. Kuva: Lotta-Vartio (1939).

Lehtiaineistosta ei selviä, olisiko Lehtinen ollut piirin tyttötyönjohtajan tehtävästä kiinnostunut. Hänen meriittiinsä tunnettiin, mutta toisaalta hänen kannattajakuntansa oli jakaantunutta. Lehtinen oli opettajauransa loppupuolella lähestyessään 60. ikävuottaan, eikä hän ollut toiminut pikkulottien ohjaajana. Hänen lämmin suhtautumisensa lapsiin oli toki yleisesti tiedossa.

Suojeluskuntapiirin joulunumeroon 1932 Lehtinen kirjoitti innokkaasta ”Pikkulotasta”, joka muokkasi mielipiteitä suojeluskunta- ja lotta-aatteelle myönteisiksi ja kohosi lopulta lottaosaston puheenjohtajaksi. Kyseisessä tarinassa ”kaikki valkoiset tädit ovat isoja lottia ja heidän tyttärensä ovat pikkulottia. --- Me lottaväki palvelemme suojeluskuntaa, joka taas turvaa kodillemme rauhan ja sinunkin kodillesi --- niin sanoi opettajakin koulussa ja hän kyllä tietää, kuinka ne asiat oikein ovat.” Lehtinen kuvaa suojeluskuntalaisia ja lottia ”pitäjän nuorten parhaimmistoksi”.⁵⁷ Hänen suhtautumistaan pikkulottiin kuvailtiin sydämelliseksi, ja hän myös lahjoitti rahaa pikkulottien toimintaan.⁵⁸ Samalla Lehtinen rakensi puheillaan ja tarinoillaan pikkulotan ihannetta, jota hän toivoi esikuvaksi kaikille tytöille. Lähdeaineiston puuttuessa on hankalaa arvioida tarinan vaikutusta, mutta sen intentiot olivat selvät. Opettaja esitetään auktoriteettina, jota kannattaa seurata, kun toimitaan isänmaan parhaaksi.

Opettajien työn ohella Lehtinen korosti toistuvasti äitien merkitystä maan vapauden turvaamisessa, kuten suojeluskuntien valistusviikon kirjoituksessaan syksyllä 1934:

Äidin on herätettävä ja jatkuvasti, läpi elämän, valvottava lapsensa mielenilmauksia isänmaan vartiopalvelukseen, sillä vieraat vaikuttimet tekevät myös jo harjoitustyötään ja pyrkivät erikoisesti milt’ei jo lapsuusijästä alkaen joukkoihinsa kokoamaan vaikutuksille altista, herkkää nuorisoa.

Lehtinen viittasi ”pimeisiin voimiin” eli punaisiin, jotka virittivät paulojaan nuorisolle johtaakseen heitä harhaan. Lottiin kuului tuolloin 80 000 naista, mutta siellä, missä kotien voimat eivät riittäneet nuorten ohjaukseen, tarvittiin apua kouluista, joissa toimivat opettajien ”valkoiset voimat”. Hän tähdensi vanhempien vastuuta siitä, että nuorisoa kasvattamalla kukin turvaa oman ”iltahetkensä” koittaessa elämisen vapaassa maassa. Jopa nuorten osallistuminen työväentalon iltamiin ja niiden tukeminen vaaransivat kotien turvaa.⁵⁹ Näkemykset ja varoitukset kommunistien toiminnasta toistuivat, ja ”nuorten voimien kouluuttaminen ja hengen ohjaus” oli tärkeää: ”Lasten sieluihin on vanhempien myötäilyllä saatava avoin tie hyvien voimien ohjaukselle---. Nuorten joukkoharrastuksiin on kiinnitettävä entistä suurempaa huomiota.”⁶⁰ Rintamamiesten tuli myös valvoa oikean hengen säilymistä ja ohjata poikansa ja tyttärensä isänmaallisuuteen.⁶¹ Silti keskeisintä oli äitien merkitys: ”Kotien kasvatustyö on naisten huolena ensikädessä”, eli naisella oli vastuu kodin hengestä.⁶² Lotta-äiti pystyi vaikuttamaan lastensa isänmaallisuuteen ja toivottuun suuntaan kasvamiseen.

Loppuvuodesta 1934 *Lotta-Svärd* -lehdessä julkaistiin lottapiirien puheenjohtajien vastaukset kysymykseen *Mitä puolta lottatyöstä pidän tällä hetkellä tärkeimpänä? Kahdestakymmenestä piirin puheenjohtajasta yksitoista piti nuorison kasvattamiseen tai suoraan tyttötyöhön liittyviä kysymyksiä tärkeimpinä. Tyttötyön nousu näkyi lisääntyneenä kiinnostuksen ja toiminnan kasvuna, samoin kuin aatepohjan vakautena. Lehtisestä tärkeintä oli ”työmme pohjan, --- itsenäisyytemme, vakava vaaliminen. --- Vapaussodan vaiheiden palvelus- ja uhrimuistoille säilytettäköön aina omat kunnioittavat paikkansa työmuodoissamme.” Hän painotti vastauksessaan, että koska nuoriso astuu aikanaan vastuunkantajaksi, sen on varhaisvuosinaan saatava kotien, koulujen ja järjestötyön yhteinen, innoittava herätys, kasvatus sekä käytännön ohjaus, jotta se on valmis, kun koti, isänmaa ja Jumala kutsuvat.⁶³ Vapaussotateema korostui, mutta kotien ja koulujen aikaansaama tyttöjen heräte näyttäytyi hänen kannanotossaan varsin*

tasaveroisena, eikä hän asettanut toista toisen edelle. Nuorison herättäminen itsenäisyyden ja isänmaallisuuden vaalimiseen oli koululle sopiva tehtävä, koska kaikissa kodeissa tähän ei ollut Lehtisen toivomia edellytyksiä.

Etelä-Pohjanmaan piirin johtaja, rehtori Hilja Riipinen oli Lehtisen linjoilla:

Kaikkein tärkein on työmme kasvattava puoli. On välttämätöntä itsenäisyytemme säilymiseksi se, että puolustustahto tulee lujaksi, vääjäämättömäksi. Mutta vielä välttämättömämpää on se, että vapaussodan henki ja väärentämätön valkoinen mieli maassa säilyvät. Meidän kallein velvollisuutemme on siirtää ne perintönä lastemme ja nuortemme kautta tulevaisuuteen.

Pohjois-Savon piirin Helmi Larsson piti tärkeänä juurruttaa jäseniin ”syvästi edesvastuuntuntoisen ja vakavuudessaan voimakkaan lottahengen”, mikä oli aloitettava jo tytöistä.” Oulun piirin Aini Kivekäs totesi, että ”nuorison, siis tyttöjenkin, kasvattaminen puolustustahtoisiksi ja -kuntoisiksi on tällä hetkellä lottatyön tärkein puoli.”⁶⁴

Myös Kainuun piirin Anna Karvonen mainitsi vastauksessaan koulut, mutta toisin kuin Lehtinen, hän katsoi koulujen laiminlyövän isänmaallisen kasvatuksen:

*Kasvaneina niiden vuosien jälkeen, jolloin maa oli hädässä, ovat he jääneet pakosta vaille parhainta havainto-opetusta sellaisen rakkauden suuresta voimasta ja sen ehdottomasta välttämättömyydestä kaikessa isänmaan palveluksessa. Sellaista kasvatusta voidaan saada parhaiten lottajärjestössä, sillä kouluissa ei siihen kiinnitetä juuri nimeksikään huomiota.*⁶⁵

36

Lehtisen näkemys erottui siinä, että ainoastaan hän korosti yhteistyötä koulujen kanssa, vaikka piirien puheenjohtajiin lukeutui muitakin opettajia.

Lotta-opettajan ”kylvötyö” pikkulottien identiteetin rakentajana

Nuorison kasvattamisessa oikeaan suuntaan Lehtinen ja muut lottajohtajat saivat tukea keskusjohtokunnan puheenjohtajalta Fanni Luukkoselta. Itsekin opettajaseminaarista valmistunut Luukkosen antoi tunnustusta opettajille, jotka ovat ”antaumuksellisia kasvattajia pienten parvessa”. Luukkosen mukaan ”Sk[suojeluskunta]- ja lottatyössä ovat kevään kylvötyöt suoritettava huolella, ettei taimistoamme vie vaanivat tuhovoimat. Lasten ja nuorten sydämen pelto on avoin ja otollinen kultajyvän kylvölle.” Näitä sanoja Lehtinenkin siteerasi ja totesi pikkulottien opettajansa ympärillä antavan kauniin lupauksen työn jatkumisesta; muun muassa Lestijärvellä koulut olivat avoinna lottien toiminnalle ja opettajat antaumuksellisia kasvattajia. Hän kirjoitti ”pikkulottien kirkassilmäisestä edustajasta”, kun tytöt esiintyivät, voimistelivat, lausuvat runon ja ojensivat kukkia Luukkoselle tämän vieraillessa piirin neuvontapäivillä.⁶⁶

Opettajien ja samalla nuorison vastuu saivat Lehtisen kirjoituksissa lisää painoarvoa 1930-luvun kuluessa: ”Koulujen jalona kylvötyönä aina olkoon nuorten isänmaan puolustukselle alttiin mielen vaaliminen ja tukeminen. Heidänkin riveistään astutaan aikanaan vastuun paikalle.”⁶⁷ Talvisodan päätyttyä tarve oli entistä suurempi:

Lotta-äidit! Antakaa tyttärille mahdollisuus liittyä pikkulottien riveihin ja pojat sk.poikien joukkoon. Lapsen mieli on herkkä isänmaan palvelukselle. He tekevät sen, mikä meiltä jää. Antakaamme me nuorisollemme oman esimerkkinä kipinä, joka kerran heissä syttyy valtavaksi paloksi isänmaan tähden, kansamme tulevaisuuden turvaksi.⁶⁸

Kuva 4. Taiteilija Leo Korpelan vuonna 1935 maalaama muotokuva Hanna Lehtisestä tämän täyttäessä 60 vuotta. Lotta Svärdin Keski-Pohjanmaan piirijohdokunta tilasi maalauksen pitkäaikaisen aktiivinsa kunniaksi. Leo Korpela toimi K. H. Renlundin museon intendenttinä vuosina 1930–1951. Kuva: Joni Virtanen / K. H. Renlundin museo.

Pikkulottien alttius, ahkeruus ja innokkuus näkyivät paitsi työsuorituksina, myös juhlien ohjelmissa, jolloin heihin iskostettiin isänmaan puolesta uhrautumista; esimerkiksi Kalajoella pikkulotat esittivät *Ateenalaisten laulun* osana kuvaelmaa nimeltä *Valkoinen kuolema*. Uudet sukupolvet siunasivat vapauden puolesta henkensä antaneet. Pikkulottien esityksiä pidettiin somina ja kohottavina.⁶⁹

Pikkulottien aatteellinen kasvatus oli tulevan lottatyön esivalmistusta, johon piti saada alusta alkaen määrätietoinen kasvatuksellinen ote; myöhempi lottana olo olisi luonnollinen jatko ”isänmaan vapaaehtoisessa, epäitsekkäässä palveluksessa.” Pikkulottien työilloista, juhlita, retkistä, lottien jaostotyötä mukailevista tehtävistä, tilaisuuksissa avustamisesta, lauluista ja ruumiillisen kunnon kasvattamisesta annettiin ohjesäännössä tarkka ohjeistus. Järjestökuriin totutettaessa

tuli välttää kaavamaisuutta ja ankaruutta. ”Kasvatustyössä on kiinnitettävä huomiota rehellisyyteen, velvollisuudentuntoon, järjestykseen, täsmällisyyteen ja hyvään käyttäytymiseen ei yksin työilloissa ja juhlissa vaan jokapäiväisessä elämässäkin.”⁷⁰ Nämä toimivat pikkulottien identiteetin rakennuspuina laaja-alaisesti, koko elämänkaaren ajan, eikä niissä ollut mitään, mikä olisi luonut ristiriitoja käytännön toimintaan.

Vakiintuneiden mallien puute oli Lehtisen mukaan tyttötyön kehittämiseksi jopa eduksi: kun tyttötyöhön ei ole valmiita suunnitelmia, ei olla sidoksissa yhtenäisiin kaavoihin eikä työ käy kaavamaiseksi. ”Yhteisenä kaikille kuitenkin on isänmaallisen hengen kasvattaminen.”⁷¹ Isänmaan

historian opiskelusta tuli jatkossa tärkeä osa pikkulottatyötä ja identiteetin rakentumiseen vaikuttanut osa-alue. Lottajärjestö julkaisi tähän liittyvää aineistoa.⁷²

Tyttötyössä pyrittiin säilyttämään mahdollisimman vapaa ”kerhotoimainen” luonne: pakollista oli vain pääperiaatteiden omaksuminen. Tämän saavuttamiseksi oli perusteltua tukea tyttöjen omaperäisiä harrastuksia niin paljon kuin mahdollista: heidän tuli saada laulaa, leikkiä, näytellä ja puuhailla – ja samalla omaksua vakavampaa elämänsisältöä ja opetusta, jonka sävyttämää toimintaa tarvittaisiin aikanaan. Pikkulottia johtamaan ja ohjaamaan ei sopinut kuka hyvänsä. Opettajilla oli parhaat edellytykset paitsi osallistua oppilaittensa vapaisiin harrastuksiin, myös pedagogista ja käytännön osaamista tehtävään. Moni opettaja osallistui tyttötyöhön myös saadakseen virikkeitä omaan työhönsä.⁷³ Tämä toteutui ainakin Lehtisen kohdalla, sillä hänellä opetustyö ja isänmaallisuus olivat kiinteässä yhteydessä, ja tyttötyön alkaessa hänellä oli kasvatustyöstä vuosikymmenten kokemus.

Huomio kiinnitettiin kasvatuksellisesti kehittävään toimintaan, jonka tarkoituksena oli kasvattaa isänmaallista henkeä, kuntoa ja maanpuolustustahtoa. Vaikka tavoitteet olivat samankaltaisia, ohjattiin tyttöjä lempeästi kasvattamalla ja poikia taas toiminnallisilla keinoin. Tytöt opiskelivat nationalistisesti sävytettyä historiaa, maantietoa ja uskontoa enemmän kuin pojat. Kasvatus perustui silti kuriin, ja kasvattajina toimivat opettajat saattoivat hyödyntää usein jo 1800-luvun puolella saamiaan metodeja myös maanpuolustuskasvatuksessa.⁷⁴

Koko suojeluskuntapiirissä tunnetun Lehtisen ansiot isänmaallisuuden lietsojana tulivat laajasti esiin hänen 60-vuotispäivänsä yhteydessä vuonna 1935, jolloin korostui hänen ”isänmaallinen kylvötyönsä” koulussa opetustyön ohella. Epäitsekästä työtä oli takana 40 vuotta, ja hänen ”aktiivinen ja harvinaisen nuorekas sielunsa” työskenteli edelleen.⁷⁵ Lehtisen saama tunnustus suojeluskunta- ja lottajulkaisuissa ei yllätä. Hänen isänmaallinen toimintansa oli alkanut työuran alussa, ja ammatistaan ja harrastuneisuudestaan johtuen hän oli omaksunut suomalaiskansallisen ajattelun, joka syveni vahvaksi isänmaallisuudeksi.

Pikkulottien kasvatusta koulun ja kodin työnä – rauhan ja sodan aikana

Opettajuus sai laajasti huomiota Lotta Svärdin tyttötyössä. Tyttötyösihteeriksi vuonna 1938 palkattu Saara Forsius, jolla oli myös opettajakokemusta, korosti opettajien mukaan saamisen olevan maanpuolustustyölle ”ensitärkeää”.⁷⁶ Tuolloin ajankohtaisen 20-vuotismuistovuoden valmisteluista Forsius totesi, että on tärkeää kertoa pikkulotille vapaussodasta ja tehdä sen velvoittavat muistot läheisiksi.⁷⁷

Vuonna 1939 Lehtinen toimitti ja osin kirjoitti piirin juhla-julkaisun *Lotta-Vartio*. Muutamassa artikkelissa ei ole nimetty kirjoittajaa, mutta ne ovat tulkintani mukaan Lehtisen kirjoittamia. Vaikkei nimettömänä julkaistu teksti olisikaan lähtöisin Lehtisen kynästä, se joka tapauksessa kuvastaa hänen ajatuksiaan julkaisun toimittajana. Katsauksensa lottapiirin toiminnasta hän päätti sanoihin ”Kallis Suomiäiti! Jatkuvasti on elon onnemme tää: Mekin puolestamme valvomme, kun yö sun yllättää.”⁷⁸

Artikkelissaan pikkulottatyöstä ja sen kehitysmahdollisuuksista Keski-Pohjanmaalla Lehtinen nosti esiin sekä opettajat että vanhemmat. Pikkulottatyö oli ensiarvoisen tärkeää lapsen kasvattamisessa isänmaallisuuteen. Vain paras oli kyllin hyvää lapselle, joten huomio täytyi kiinnittää tyttötyön johtajiin ja ohjaajiin, useimmiten opettajiin:

Lapsen kasvatuksessa asetaisin äidin jälkeen ensisijalle opettajan. Hänen käsiinsähän lapsi joutuu suureksi osaksi lapsuuttaan. Jos nyt jossakin kodissa isänmaallisuuskäsitettä ei

tunnusteta, jää opettajalle tehtäväksi asian oikominen. Keskipohjalaiset ovat siinä onnellisessa asemassa, että opettajat melkein 100-prosenttisesti ovat maanpuolustusväkeä. Sellaisissa käsissä lasten isänmaallisuus kasvaa. --- Lotta-opettajalle ensiluokkainen työmuoto on juuri pikkulottatyö.⁷⁹

Opettajien toimiminen tyttötyönohjaajina kertoo koulun ja opettajien keskeisestä roolista pikkulottien kasvatuksessa.⁸⁰

Lehtinen toisti aiemman käsityksensä kotien merkityksestä ja siitä, että kaikkien nuorten tuli päästä isänmaanrakkaudesta osalliseksi – niidenkin, joiden kotona ei isänmaallisuutta esiintynyt. Hän uskoi, että tytöt olivat koko sydämostään mukana, vaikka samaa ei voinut todeta vanhemmista. ”Lottakodin lapset” liittyivät ongelmitta mukaan toimintaan, mutta maanpuolustusasialle kylmät vanhemmat keksivät ”senkin seitsemät esteet”. Osa pelkäsi jopa, että pikkulottiin liittyneitä vietäisiin sotaan, perheille tulisi rahanmenoa tai että jotkin uskonnolliset syyt olisivat esteinä. Hän vakuutti, ettei pikkulottiin liittymiselle ollut esteitä.⁸¹

Vasemmiston voimakas työ nuorison parissa tunnettiin, ja siksi täytyi ”pikkulottatyöllä pelastaa, mitä pelastettavissa on.” Lehtinen myönsi työn haastavuuden ja totesi, että varhaisnuori on häilähtelevä: herkkä, taipuisa ja oikkuileva, joten työ heidän parissaan vaati kärsivällisyyttä.

Silloin juuri on hyvän kylvö tehtävä, jotta eivät nuo hennot taimet kasvaisi väärään suuntaan. Meidän velvollisuutemme tulevia äitejä ja kasvattajia kohtaan on, kasvattaa ja huoltaa heitä parhaalla ja mahdollisella tavalla. Kieron puun oikominen on vaikeampaa kuin nuoren vesan taivuttaminen. --- Meidän on tehtävä tyttötyötä, jotta säilyttäisimme tytöissä piilevän isänmaanrakkauden idun. Ja myös, jotta sen niihinkin kylväisimme, jotka kodeissaan jäävät siitä osattomiksi.⁸²

Kun takana oli vuosien kokemus tyttötyöstä ja 1930-luvulla koettu oikeistoradikalismien kausi, oli Lehtisen helppo tukeutua näihin arvioidessaan tyttötyön onnistumista. Kärsivällinen ote ja riittävän varhain aloitettu kasvatustyö olivat avainasemassa. Tytöt nähtiin tulevina äiteinä ja kasvattajina, joille vastuu edelleen siirtyisi. Kasvattamista esimerkiksi pikkulottailtojen järjestämiseen liittyvine ohjeineen ja johtajakaksymyksineen esiteltiin kohottavia ilmaisia käyttäen.

Tyttötyöstä vastaavilla, usein kansakoulunopettajilla, oli suuri vastuu oman työn ohella tehtävästä isänmaallisuuskasvatuksesta. Jos tyttöosastolla oli kyvykäs johtaja, sopiva kokoontumispaikka – kuten koulu – eikä erimielisyyksiä huoltajien kanssa, oli tyttöjen isänmaallinen kasvatusta ”taattu”. Kun johtaja noudatti lottien ”Kultaisten sanojen” lausetta *vaadi aina ensin itseltäsi*, kasvoivat hänen johtamansa

MAINOS

TÄMÄ ON TARINA, JOTA EI SAA UNOHTAA

MUISTI.ORG

tytöt oikeaan suuntaan, lotiksi isänmaan palvelukseen. Moni pikkulottien johtaja oli sisäistänyt työnsä merkityksen – mitä kauemmin siinä toimi, sitä kiinteämmin siihen kasvoi.⁸³ Kasvatuksen ammattilaisena opettaja oli hyvä ohjaaja, ja koulun tarjoamat puitteet olivat tarpeen maaseudulla, jossa välimatkat olivat pitkiä ja kulkuyhteydet hankalia.

Kuva 5. Keskipohjalaisia kansakoulunopettajia maanpuolustuskurssilla Kokkolan suojeluskuntatalon Vartiolinnan edustalla vuonna 1938. Hanna Lehtinen lienee kuvassa toiseksi ylimmällä rivillä keskellä. Kuva: K. H. Renlundin museo.

Kirjoitus ”Tytöt leirille!” tuo vahvasti esiin pikkulottien oman työn arvokkuuden. Tekijää ei mainita, mutta teksti lienee Lehtisen kirjoittama: laatija on opettaja, joka vihkoja tarkistaessaan surkuttelee sairastelevia lapsia ja vaatii vanhempia suomaan tyttärelleen kahden viikon loman. Pikkulottien tuli päästä leirille ulkoilmaan, aurinkoon ja seurustelemaan samanikäisten kanssa. Leirillä tytöt huomaavat, että ”heitäkin arvostetaan, heitä pidetään jonain.” Pikkulottaleiri vahvisti niin ruumiillisiin kuin henkisiin ponnistuksiin.⁸⁴ Leiritoiminta oli perinteistä, nuorisolle sopivaa ja poikatyöstä suoraan omaksuttua. Lehtisellä oli tästä ammatillista tietämystä, vaikkei hän pikkulottia ohjannutkaan.

Arvioidessaan pikkulottien kasvatusa vuonna 1939 Lehtinen totesi, ettei alueen tyttötyö ollut ylittänyt tavoitteisiinsa. Osa lottaopettajista tunsivat väsymystä tai kykenemättömyyttä, mitä hän ei ymmärtänyt: ”[Se], jolla on kasvattajan virka elämäntehtävänä, kykenee, jos harrastusta riittää, parina tuntina viikossa antamaan tytöille mieleistä puuhaa.” Kykyjen ohella johtajalta edellytettiin rakkautta

”noihin pieniin, kirkassilmäisiin tyttöihin, joissa versoavat niin helposti idut hyvään, mutta myös – ehkä vielä helpommin – pahaan. Jos tyttöosastolla on tuollainen johtajahelmi, se voi olla tulevaisuudestaan varma.”⁸⁵

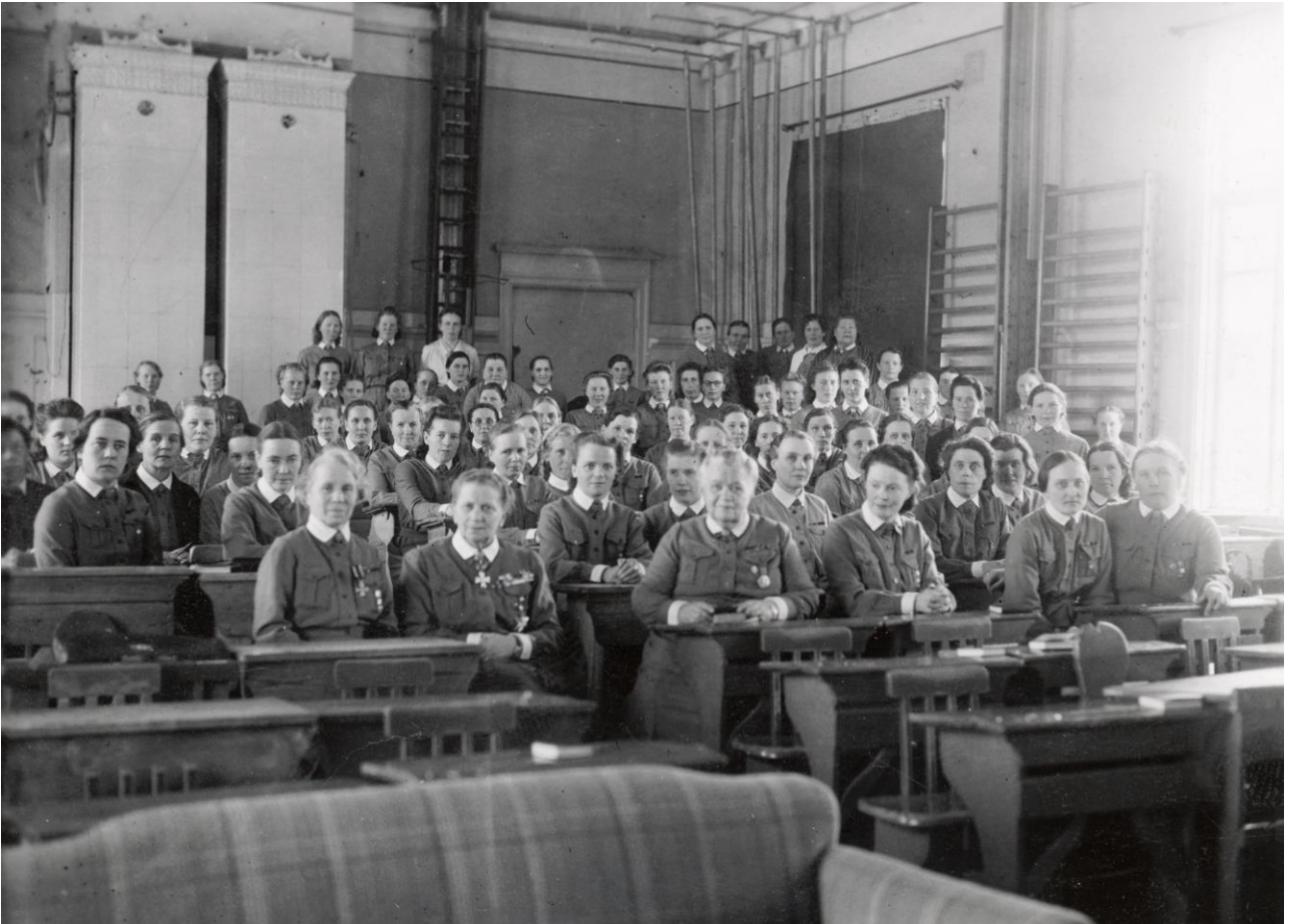
Lehtinen jätti sotavuosina opettajantyönsä ja jäi eläkkeelle 42 vuoden jälkeen vuonna 1942. Tuolloinkin hän toisti, että parhaimmat kiitokset ansaitsevat lottaopettajat, jotka ovat esimerkiksi käyttäneet lepohetkensä voimisteluesitysten valmisteluun. Hän toivoi, että opettajat edelleen antavat osuutensa puolustusvoimien työlle varhaisnuorison hyväksi.⁸⁶ Musiikinopettajana hän painotti myös laulun merkitystä: ”Laulu voipi parantaa monta haavaa katkeraa.”⁸⁷ Tyttöjen ryhmäpäällikön – joka oli pikkulotta itsekin – tuli olla perehtynyt käytännön asioihin ja kehittää itseään henkisesti esimerkiksi lukemalla. Oli kasvettava tunnollisuuteen ja työnsä tekemiseen, tunnettava lottasisarensa ja rakastettava heitä ja työtään, sekä pyrittävä itsekasvatuksen kautta kestävyuteen. Lopputulemana pikkulotan identiteetistä olikin: mitä kestävämpi yksilö, sitä voimakkaampi yhteisö.⁸⁸ Henkinen kestävyys oli osa pikkulottien identiteettiä, ja samalla korostuivat yhteistoiminta ja yksilön vastuu yhteisöstä. Lehtinen kannusti opettajia tyttötyöhön, vaikka ei itse toiminut sen johtotehtävissä ja vaikka opetti koulutiensä loppuvaiheessa olevia oppikoululaisia, joista osa kuului ikänsä vuoksi aikuisiin lottiin. Silti hän tiedosti nuorempienkin kyvyn kasvaa isänmaallisiksi, aatteelle sitoutuneiksi kansalaisiksi: heitä tuli kaikin tavoin ohjata tavoitteellisesti oikeaan suuntaan.

Historiantutkija Marko Tikka on puolestaan todennut, että sisällissodan jälkeen syntyneet omaksuivat kansakouluopetuksen kautta vuoden 1918 sodasta *vapaussotatulkinna*, mikä saattoi hämmentää oman perheen ja suvun kokemuksiin yhdistettynä. Vapaussotatulkinna korosti maan itsenäistymistä voiton edellytyksenä, myöhempi ”sosialidemokraattinen tulkinta” sen sijaan sodan menetyksiä ja julmuutta.⁸⁹ Lehtinen piti yllä kasvatusdiskurssia valkoisten perinnöstä, uskonnosta, uhriajattelusta ja opettajien työsarasta koko lottauransa ajan. Opettajan rooli ja merkitys ei vähentynyt, vaikka kotien vastuu saattoi sotavuosina lisääntyä jäsenmäärän kasvaessa. Pikkulottia liittyi sotavuosina runsaasti lottajärjestöön, joten koulun ja kodin vuorovaikutus kasvoi ainakin teoriassa. Toisaalta monille rauhanajan toimintamuodoille ei enää ollut mahdollisuuksia.

Lopuksi

Valtioneuvosto lakkautti Lotta Svärdin välirauhansopimuksen nojalla marraskuussa 1944. Kaikki toiminta oli lopetettava ja ulkoiset merkit poistettava käytöstä. Lottatyöt jäivät lottien tavoin vaille järjestönsä toimintaa. Osa tytöistä suuntautui partiotoimintaan, mutta koska siihen ei sisältynyt vastaavaa maanpuolustushenkisyyttä, se ei aina tuonut samanlaista tyydytystä kuin lottatyö. Järjestön lakkauttaminen toi epäuskon ja menetyksen tunteen, ja jäsenistö jäi myös henkisesti tyhjän päälle, kun tunnelmia ei saanut julkisesti käsitellä järjestön julkaisujen tultua lakkautetuksi.⁹⁰ Ei ole mahdollista selvittää, miten Lehtinen koki järjestön lakkauttamisen jälkeisen tilanteen. Epäilemättä lottajärjestön lakkauttaminen ja vaikeneminen oli raskasta, mutta hän toimi edelleen aktiivisesti invalidien hyväksi.

Lotta-ajan jälkeen Lehtinen oli jonkin verran esillä paikallislehtien syntymäpäivämuistutuksissa, tehdessään lahjoituksia ja toimiessaan K. H. Renlundin museon johtokunnassa vuoteen 1949 asti. Sekä 70- että 75-vuotispäiviä vietettiin Kokkolassa näyttävästi, ja Lehtinen sai runsaasti kiitosta maanpuolustustyöstään: ”[T]unnetaan maakunnassamme isänmaallisena, innokkaana lotta- ja invalidityön tekijänä, joihin hänen läpeensä isänmaallinen lämminsydämyytensä hänet johdatti ---.”⁹¹ Muistokirjoituksissa 1953 mainittiin jopa hänen kuolinvuoteellaan puhelimitse hoitamansa *Iltahuuto*-keräystyö, samoin ansiot ”kunnialottana” ja opettajana, ”ennen kaikkea kasvattajana”. Hautajaiset olivat

42

Kuva 6. Keski-Pohjanmaan lottien luentopäivät Lehtisen entisellä koululla Kokkolan yhteislyseolla 23.–25.5.1944, eturivissä Lotta Svärdirin keskusjohtokunnan puheenjohtaja Fanni Luukkonen toinen vasemmalta ja Hanna Lehtinen hänestä oikealla. Luukkonen alusti aiheesta ”Kasvatusvastuu ja järjestön tulevaisuus”, Lehtinen piti aamu- ja iltahartaudet. Kuva: K. H. Renlundin museo.

näkyvä tapahtuma, jossa entiset lottatoveritkin olivat läsnä. Poismenneen kirjoitettiin eläneen ”itseuhrautuvuuden ja palvelusalttiuden ylevää elämää”.⁹² Vaikuttaakin siltä, että isänmaallinen toimijuus oli Lehtiselle kaikki kaikessa ja jopa perheen korvike; olihan hän uudenvuoden tervehdyksessään vuonna 1935 toivottanut ”lottatyttärilleen” reippaita työotteita⁹³.

Olen artikkelissani tutkinut opettaja Hanna Lehtisen vaikutusta pikkulottien identiteetin rakentamiseen ja pikkulottien kasvatukseen, samalla kun olen tarkastellut yleisemmin opettajien isänmaallisuutta pikkulottien maanpuolustushenkisen kasvatuksen tukipilarina. Opetussuunnitelmaankin kirjattu kunnioitus isänmaata kohtaan tuli asettaa kaiken lähtökohdaksi. Sen voi katsoa lisäävän sitoutuneisuuden vaatimuksia opettajalle, jonka tehtäväksi kansalaiskasvatus oli uskottu. Opettajankoulutus nojasi 1900-luvun alussa vahvasti isänmaallisuuteen ja opettajan mallikansalaisuuteen. Osallistuminen suojeluskunta- tai lottajärjestön toimintaan miellettiin isänmaalliseksi toiminnaksi, joka kuului kansallista identiteettiä rakentavan ja vahvistavan kutsumusopettajan aktiviteetteihin, jopa osaksi työtä.

Pikkulottien aatteellinen kasvatus, jolla identiteettiä rakennettiin maanpuolustusta palvelevaksi, määriteltiin vuoden 1937 ohjesäännöissä. Viimeistään tämä sinetöi sen, miten järjestö edisti kasvatustyössään isänmaanrakkauden lujittamista ja ikätasoista maanpuolustustyötä, mutta samalla se

varmisti tulevaa jäsenpohjaa. Tarkka ohjeistus oli toisintoa aikuisten lottien jaostotyöstä, mutta riittävästä leikinomaisuudesta huolehdittiin, toki järjestökuria ja ruumiillista kuntoisuutta unohtamatta. Ihanteita kohti tuli kulkea kaikessa elämässä, ei vain pikkulottana toimiessa. Ideaalit ominaisuudet ja käytänteet rakensivat yhteistä identiteettiä ja lisäsivät yhteenkuuluvuuden tunnetta, ja tyttöjen ryhmäpäälliköillä oli omat vastuunsa.

Lehtisen kielenkäytön tarkastelu osoittaa, miten hän tuotti sosiaalista todellisuutta erilaisissa käytännöissä ja merkityksellisti isänmaa- ja maanpuolustus-käsitteitä sekä uhriajattelua. Isänmaalliselle kasvatustyölle omistautunutta Lehtistä voi kuvata tulieluiseksi, palavan isänmaalliseksi hahmoksi, jonka ilmaisussa esiintyi varsinkin hehkua, valoa, liekkiä ja muita tuleen viittaavia metaforia sekä sydäntä, jota tarvittiin aatteen läpiviemiseen. Hän oli intoa ja ryhdikkyyttä korostavalla diskurssillaan sytyttänyt keskipohjalaisia naisia aatteen kannattajiksi; myöhemmin hän käytti nuorison innostamiseen samaa kuvastoa eli voimakasta retoriikkaa ja metaforia, jotka korostivat aatteen paloa. Muiden aikalaisten tavoin hän viljeli itu-, verso- ja kylvö-tyyppisiä kielikuvia luonnehtiessaan pikkulottien kasvatusta. Hän antoi kirjoituksissaan vakaumuksellisen kuvan nuorisoa voimakkaalla, joskin lempeällä kädellä ohjaavasta opettajasta. Toisaalta voi havaita, että hän pyrki vahvistamaan representaatiota pikkulottiin ja muihinkin lapsiin syvästi kiintyneestä kasvattajasta, jolla isänmaallisuuden aate ulottui kaikkialle.

Lehtinen oli suhtautunut nuorison isänmaalliseen kasvatukseen vakavasti jo vapaussodan vaiheita esitellessään. Johtotähtenä oli, että nuorison parhaat voimat veivät aatetta eteenpäin. Myös pikkulottien kasvatuksessa korostui uskonto–koti–isänmaa–kolmiyhteyden vaaliminen. Sankarikuoleman ihannointi toistui hänen teksteissään niin, että henkensä antaneiden uhri tuli merkittäväksi lapsillekin – siten he kasvoivat oikeaan, uhrimieliseen ja uskonnon sävyttämään isänmaallisuuteen. Hän tunnusti kotien merkityksen isänmaallisuuden hengen luoja ja mutta korosti samalla, että juuri lasten kautta oli levitettävä samaa henkeä myös niihin koteihin, joissa sitä ei esiintynyt. Kodin ja koulun – lottiaidin ja lottiaidien – tavoitteellinen ja tasaveroinen yhteistyö pikkulottien kasvatuksessa tuotti järjestön toimintatapojen ja tulevaisuuden kannalta parhaan lopputuloksen, ja se näkyi isänmaallisuuteen virittyneiden ja maanpuolustukseen sitoutuneiden pikkulottien identiteetissä.

Pikkulottien identiteetin rakentaminen oli lottajärjestölle merkittävä tavoite, ja tyttöjen suuri määrä – viidesosa järjestön jäsenmäärästä – osoitti, että toiminnasta innostuneita nuoria riitti. Tyttöjen isänmaallisuus ja maanpuolustustahto vaikuttavat nousseen korkeiksi, ja heidän kykyihinsä uskottiin. Tyttöjen kasvatuksessa korostui palveluhenkisyys ja itsekuri, lisäksi oli luotettava sekä omiin kykyihin että Jumalan apuun isänmaan palvelutehtävissä. Hyvä itseluottamus tuli osittain opetuksen myötä, ja henkisellä kasvulla ja yhteenkuuluvuuden tunteella oli vaikutuksensa. Nämä, samoin kuin uskonnollisuus ja siihen liittyvät metaforat pikkulottien laajemmasta kotimaasta, näkyivät niin lottajärjestön kuin opettaja Lehtisen kasvatustieteen diskurssissa.

Artikkelissa on tuotu esiin aiemmin tutkimatonta pikkulottatoimintaan liittyvää tematiikkaa. Paradoksaalista on, että konservatiivinen, perinteisille sukupuolirooleille perustunut yhteiskunta sisälsi liikkeen, jossa tytöt nostettiin aktiivisiksi toimijoiksi uuden kansallisvaltion rakentamisessa. Onkin selvää, että tyttöjen – ja naisten – roolista itsenäisen Suomen ja sen sotahistorian vaiheissa riittää paljon tutkittavaa myös jatkossa.

- ¹ Hanna Lehtinen, ”Lotat Keski-Pohjanmaalla”, *Keski-Pohjanmaan Vartio (KPV)*, 1/1923 (näyttenumero), 14–15. (Kokkola: Keski-Pohjanmaan suojeluskuntapiirin piiriesikunta, 1923–1944.) Viitteissä on lyhenne KPV, lehden numero ja vuosikerran juokseva sivunumero. Tiedossa olevan kirjoittajan nimi on mainittu.
- ² Hanna Lehtinen, ”Keski-Pohjanmaan Vartion lottaosastoa toimittamassa,” *KPV*, 4/1939, 96–97; ”Kokkolan lottapiirin vuosikokous,” *KPV*, 3/1943, 53.
- ³ Arja Jokinen, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero, *Diskursianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö* (Tampere: Vastapaino, 2016), 29–36, passim.
- ⁴ Ks. esim. *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives. Cultural History – Kulttuurihistoria*, toim. Halldórsdóttir, Erla Hedda & Kinnunen, Tiina & Leskelä-Kärki, Maarit & Possing, Brigitte (Turku: K&h, 2016), passim.
- ⁵ Elina Virtanen, *Schwester, lotta ja maanpetturi. Ruth Munckin (1886–1976) muistot ja tulkinnat oman elämänsä kulusta* (Turku: Sigillum, 2018), passim.
- ⁶ Maarit Leskelä-Kärki, ”Remembering mother: Relations and memory in the biographical project on Minna Krohn (1841–1917)” teoksessa *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*, toim. Erla Hedda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki ja Brigitte Possing (Turku: K&h, 2016), 187–208; Maarit Leskelä-Kärki ja Karoliina Sjö, ”Yksilö, elämäkerronta ja kulttuurihistoria” teoksessa *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*, toim. Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo ja Marika Räsänen (Turku: K&h, 2022), 51–68.
- ⁷ Peter L. Berger ja Thomas Luckmann: *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma* (Helsinki: Gaudeamus 1995), 168–169.
- ⁸ Uudesta sotahistoriasta ja siitä käydystä keskustelusta esim. *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*, toim. Tiina Kinnunen, ja Ville Kivimäki (Helsinki: Minerva, 2018), passim.
- ⁹ Jan Löfström, Virta Arja ja Salo Ulla-Maija, *Valppaaksi kansalaiseksi – yhteiskuntatiedollisen opetuksen taito ja teoria*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus 15. (Helsinki: Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus 2017), 14.
- ¹⁰ Löfström et. al, *Valppaaksi kansalaiseksi*, 16–17.
- ¹¹ Opettajien isänmaallisuudesta myös esim. pikkulottatoiminnasta kansainvälisessä tutkimuksessa, ks. Merja Paksuniemi ja Lauri Keskinen, ”The ’Guardian Group’ on Finland: Socializing Measures in the Little Lotta Organization during the 1930s and 1940s.” *Cultural History* 6.2 (2017): 190–208.
- ¹² Opettajankoulutuksessa esiintyvistä valkoisen Suomen perinnöstä ja isänmaallisuudesta tarkemmin Anna-Kaisa Ylikotila, *Mallikansalaisen säröilevä ihanne. Opettajaksi sopivuuden ja sopimattomuuden määrittely suomalaisessa opettajankoulutuksessa vuosina 1920–1945* (Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2021), 162–174, 182–184.
- ¹³ Anu Koivunen, ”Sorto,” teoksessa *Avainsanat – 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Toim. Anu Koivunen & Marianne Liljeström (Tampere: Vastapaino, 1996), 51.
- ¹⁴ Komiteamietinnössä käsiteltiin isänmaan eikä Suomen historiaa. Nimivalintaan sisältyy voimakas arvolataus. Historiaa kansakoulun opetussuunnitelmassa käsiteltiin kolmella sivulla, joilla ilmaus ”isänmaan historia” toistui 11 kertaa. ”Suomen historiaan” viitattiin vain kaksi kertaa eri asiayhteydessä: koulussa opiskeltiin lähtökohtaisesti isänmaan historiaa, mutta ”varsinkin Ruotsin historia on samalla ollut myöskin Suomen historiaa”. *Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma. Komiteamietintö*. Kansakoulun opetussuunnitelmakomitealta kouluhallitukselle (Helsinki, 1925), 110–112.
- ¹⁵ Pauli Arola, ”Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma ja yhteiskunnan rakennemuutos,” *Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Koulu ja menneisyys XLV. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Vuosikirja* (2007): 34–41.
- ¹⁶ Heli Teittinen, *Isänmaalle ja isien työlle: Opettajankoulutus ja opetussuunnitelmat isänmaallisuuden ja kansallisen identiteetin tukijoina 1920–1940-luvulla* (pedagogisten opintojen seminaarityö, Turku: Turun yliopisto, 2019), 13–14.
- ¹⁷ Kokkolan seurakuntien keskusrekisteri; *Österbottningens* 26.6.1945.
- ¹⁸ Pikku-uutisia Lehtisen vaiheista muun muassa seuraavissa: *Tampereen Sanomat* 21.12.1891, 26.8.1903 ja 6.5.1904; *Aamulehti* 19.8.1896, 18.9.1900, 27.4.1901, 17.12.1901, 11.1.1902, 30.4.1902, 16.9.1902, 29.4.1903, 30.5.1903, 5.5.1904, 5.9.1904, 6.5.1906, 4.5.1907 ja 31.2.1907; *Hämeen Sanomat* 12.6.1900; *Suomen Virallinen Lehti* 31.5.1901.
- ¹⁹ ”Läheltä ja kaukaa,” *Työkansa*, 19.7.1907, 2.
- ²⁰ ”Heinolasta ja ympäristöstä,” *Heinolan Sanomat*, 13.8.1907, 3.
- ²¹ ”Kokkolan raittiuspiirin vuosikokous,” *Kokkola*, 4.3.1908, 2; ”Pohjanmaalta,” *Kokkola*, 18.3.1908, 2; ”Kokkolan Nuijan kokoukseen,” *Kokkola*, 15.4.1908, 2.
- ²² Eija Hirvinen, *Juuret maakunnassa. Naisten varhainen maanpuolustustoiminta Keski-Pohjanmaalla 1910–1920-luvulla* (pro gradu, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2005), 22–23, 33–34.
- ²³ *Isänmaan palveluksessa Kokkolan seudulla. I fosterlandets tjänst i Gamlakarlebynejden*. Kokkolan seudun Suojeluskuntien ja Lotta Svärd perinneyhdistys ry. (Kokkola: Traditionsföreningen för Skyddskärerna och Lotta Svärd i Gamlakarleby nejden rf., 2005), 131–133. Lähteenä mainitaan käytetyt Eero Huiman muistiinpanoja ja *Keskipohjalaisia elämäkertoja* (1995).
- ²⁴ Hanna Lehtinen, ”Keski-Pohjanmaa,” teoksessa *Valkoinen Kirja*, toim. Hilja Riipinen, Helmi Arneberg-Pentti, Jenny af Forselles, Fanni Luukkonen (Helsinki: Lotta Svärd Keskusjohtokunta, 1928), 125–127; 134–135.
- ²⁵ T-e P. (Tyyne Pohjanpalo), ”Lotta-Osasto,” *KPV*, 7/1925, 29–30; Maritta Pohls ja Annika Latva-Äijö, *Lotta Svärd. Käytännön isänmaallisuutta* (Helsinki: Otava, 2009), 89–91.
- ²⁶ Lehtinen, ”Keski-Pohjanmaa,” 130–131.
- ²⁷ Lehtinen, ”Keski-Pohjanmaa,” 142.
- ²⁸ Lehtinen, ”Keski-Pohjanmaa,” 124–125.

- ²⁹ Hanna Lehtinen, ”Muistojen kätköistä,” *KPV*, 1/1928, 48–49; Hanna Lehtinen, ”Muistelmia Kälviältä heinäk. 5 p:nä 1919”, *KPV*, 6/1929, 127.
- ³⁰ Matti Virtanen, *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka* (SKS, 2001), ks. esim. 30–38, 350–366.
- ³¹ ”Lottapiirin uusi päällikkö,” *KPV*, 5/1934, 65; Hanna Lehtinen, ”Keski-Pohjanmaan piiri kiinteämmin suojeluskuntapiiriämme tukemaan,” *KPV*, 6–7 1934, 106–107.
- ³² ”Invaliidiliiton kunniajäseniksi,” *KPV*, 5/1928, 111.
- ³³ 1930-luvulla isänmaallisuusdiskurssiin liittyi ajatus kouluihin suunnatusta konkreettisesta maanpuolustusopetuksesta, mutta se ei toteutunut, vaikka sotavuosina maanpuolustukseen kiinnitettiin huomiota kaikilla kouluasteilla. Teittinen, *Isänmaalle ja isien työlle*, 11, 19. Tarkemmin esim. ”Maanpuolustukselliset näkökohdat opetusohjelmassa,” *KPV*, 7/1939, 155–156; Lotta Svärdin tyttöyösihteerin Saara Forsiuksen 12.9.1939 laatima esittely tanskalaiseen *Folkung*-lehteen, KA, Lotta Svärdin keskusjohtokunta, D7-8, Pk-2744/11.
- ³⁴ Hanna Lehtinen, ”Eteenpäin elävän mieli”, *KPV*, 12/1925, 276.
- ³⁵ Hanna Lehtinen, ”Tervehdyspuhe, jonka piti Lotta-Svärd yhd:n Keski-Pohjanmaan piirin vuosikokouksessa 23. 2. 25 op. Hanna Lehtinen,” *KPV*, 3/1935, 52.
- ³⁶ Hanna Lehtinen, ”Terveisiä matkoilta!”, *KPV*, 3/1926, 64.
- ³⁷ Hanna Lehtinen, ”Tilinpäätöksen aika,” *KPV*, 3/1927, 55.
- ³⁸ Hanna Lehtinen, ”Hallasuolla,” *KPV*, 12/1928, 202–204.
- ³⁹ Hanna Lehtinen, ”Lottien kutsuvieraana,” *KPV*, 6/1927, 107–108.
- ⁴⁰ ”Muistojen kummulla,” teoksessa *Lotta-Vartio. Keski-Pohjanmaan piirin 20-vuotisjulkaisu*, toim. Hanna Lehtinen (Kokkola: Uusi Kirjapaino, 1939), 13. Kirjoittajaa ei mainita, mutta todennäköisesti teksti on Lehtisen kirjoittama.
- ⁴¹ ”Muistojen kummulla,” 13.
- ⁴² Hanna Lehtinen, ”Lottien syystehtävät,” *KPV*, 9/1927, 160
- ⁴³ Malmberg piti järkiperaistä liikuntakasvatusta – voimistelua, urheilua ja pesäpallon kaltaisia leikkejä – keskeisenä suojeluskunnan poikatyössä. Harrastusohjelmaan kuuluivat myös laulu, soitto, isänmaan historia ja iltahartaudet. ”Lauri Malmberg lottien kesäpäivillä 1929,” *Lotta-Svärd* 16/1929, 244–245.
- ⁴⁴ Matti Sinerma, *Lauri Malmberg ja suojeluskunnat* (Helsinki: Otava, 1995), 289.
- ⁴⁵ Martti T. Kuikka, ”Vuosien 1917–18 murroksen vaikutus opettajankoulutukseen ja opettajakuvaan,” teoksessa *Opettaja yhteiskunnallisena ja kulttuurivaikuttajana*, Koulu ja menneisyys, vol. 50 (Suomen Kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja, 2012), 166–167.
- ⁴⁶ Lauri Kempainen, ”Mallikansalaisesta oppimiskonsultiksi – muuttuvat opettajaihanteet,” teoksessa *Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttamisen haaste*, toim. Sakari Suutarinen (Jyväskylä: PS-kustannus, 2006), 21–22.
- ⁴⁷ Hannu Syväoja, ”Isänmaallisuuskasvatus Suomen kansakouluissa,” teoksessa *Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana*. Koulu ja menneisyys XLV. (Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Vuosikirja, 2007), 117–118.
- ⁴⁸ Martti T. Kuikka, ”Suomalainen kulttuuri yläkansakouluseminaarien harrastustoiminnassa 1920- ja 1930-luvulla,” teoksessa *Koulu ja kulttuuri*. Koulu ja menneisyys XXIII. (Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Vuosikirja, 1985), 88–92.
- ⁴⁹ Esko Nikander, ”Idea hyvästä opettajasta 1920–1930-lukujen Suomessa,” teoksessa *Kasvatuksen monimuotoinen sarkka*. Koulu ja menneisyys XXXVIII. (Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Vuosikirja, 1999), 122.
- ⁵⁰ Syväoja, ”Isänmaallisuuskasvatus,” 118; 138–139.
- ⁵¹ Teittinen, *Isänmaalle*, 17.
- ⁵² A. T., ”Opettajat ja suojeluskunnat”, *KPV*, 5/1925, 87.
- ⁵³ ”Kertomus Lotta-Svärd yhd:n Kalajoen paikallisosaston toiminnasta 1920–40,” *KPV*, 7/1940, 96–99.
- ⁵⁴ ”Kaustisen skinan lipunvihkiäiset 8.6.24,” *KPV*, 7/1924, 158.
- ⁵⁵ ”Isänmaallista nuorta väkeä,” *KPV*, *Maakuntanumero* (kesä) 1932, 13.
- ⁵⁶ ”Lotta Svärd-yhdistyksen vuosikokous,” *KPV*, 3/1932, 43; ”Kokkolan lottapiirin vuosikokous,” *KPV*, 3/1943, 53
- ⁵⁷ Hanna Lehtinen, ”Pikkulotta,” *KPV*, 12/1932, 140–141.
- ⁵⁸ ”Kaustisen skilla ja lotilla onnistuneet arpajaisjuhlat,” *Kokkola*, 4.9.1934.
- ⁵⁹ Hanna Lehtinen, ”Työmme yhteisvastuu,” *KPV*, 11/1934, 194–195.
- ⁶⁰ Hanna Lehtinen, ”Nykyajan lottatehtäviä,” *KPV*, 12/1936, 238.
- ⁶¹ Hanna Lehtinen, ”Kaustisilla juhlimassa 16.5.33,” *KPV*, 6/1933, 90–91.
- ⁶² Hanna Lehtinen, ”Tervehdyspuhe, jonka piti Lotta-Svärd yhd:n Keski-Pohjanmaan piirin vuosikokouksessa 23. 2. 25 op. Hanna Lehtinen,” *KPV*, 3/1935, 52.
- ⁶³ ”Mitä puolta lottatyöstä pidän tällä hetkellä tärkeimpänä?,” *Lotta-Svärd*, 18/1934, 294–296 ja 19/1934, 316–218.
- ⁶⁴ ”Mitä puolta lottatyöstä pidän tällä hetkellä tärkeimpänä?,” *Lotta-Svärd*, 18/1934, 294–296.
- ⁶⁵ Myös jäsenten koulutus sai useita mainintoja, samoin kilvoittelu todellisesta lottahengestä eli yhteisen päämäärän saavuttaminen. Kyselyyn vastasivat kaikki suomenkieliset lottapiirit. *Lotta-Svärd*, 18/1934, 294–296 ja 19/1934, 316–218.
- ⁶⁶ Hanna Lehtinen, ”Lottiemme syystoiminta alkanut,” *KPV*, 9/1934, 156; Hanna Lehtinen, ”Lestijärven lotat,” *KPV*, 9/1934, 158; Hanna Lehtinen, ”Lottapiirin puheenjohtajien ja sihteerien neuvontapäivät Vartioliinassa 13–14 X. 1934.” *KPV*, 10/1934, 164–165.
- ⁶⁷ Hanna Lehtinen, ”Eräiden muistojen parissa,” *KPV*, 5/1938, 79.
- ⁶⁸ Hanna Lehtinen, ”Syystoiminnan alkaessa,” *KPV*, 8/1940, 110–111.
- ⁶⁹ Kutsuvieras, ”Lottatyöjuhla Kalajoella,” *KPV*, 4/1935, 63.

- ⁷⁰ Lotta-Svärd yhdistyksen tyttöjen ohjesääntö (1937), 3–8, (Helsinki: Lotta-Svärd julkaisu N:o 35).
- ⁷¹ Hanna Lehtinen, ”Pikkulottatyö ja sen kehittämismahdollisuudet Keski-Pohjanmaalla,” teoksessa *Lotta-Vartio. Keski-Pohjanmaan piirin 20-vuotisjulkaisu*, toim. Hanna Lehtinen (Kokkola: Uusi Kirjapaino, 1939), 44–45.
- ⁷² Esimerkiksi FT Katri Laineen kirjoittama Lotta-Svärd julkaisu 53, *Lotat ja isänmaan historia 1: Mannerheim ja isänmaani*, ilmestyi 1942. Se oli tarkoitettu luettavaksi pikkulottien kokouksissa. Tarkastelen kyseistä teosta myöhemmin valmistuvassa artikkelissani.
- ⁷³ Aarno Oja-Kaukola, *Nuoriso isänmaan tukena*, Alavuden veteraanien perinnehuonekirjasto n:o 4 (Alavuden Sotaveteraanit, 2002), 19.
- ⁷⁴ Seija-Leena Nevala-Nurmi, *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944* (Tampereen yliopisto, 2012), 266–267.
- ⁷⁵ ”Neiti Hanna Lehtinen 60-vuotias,” *KPV*, 6/1935, 103–104.
- ⁷⁶ Saara Forsiuksen kirje opettaja Tyyne Tuomolalle 31.1.1939. KA, Lotta Svärdin keskusjohtokunta, D7-8, Pk-2744/11. Agronomi Saara Forsius toimi Vihdin yhteiskoulun luonnonhistorian, terveysopin ja voimistelun opettajana ennen siirtymistään lottajärjestön palvelukseen. Pohls, *Lotta Svärd. Käytännön isänmaallisuutta*, 125.
- ⁷⁷ Saara Forsiuksen kirje opettaja Aino Airamolle 31.3.1938. KA, Lotta Svärdin keskusjohtokunta, D7-8, Pk-2744/11.
- ⁷⁸ Hanna Lehtinen, ”Lottapiirimme 20-vuotias,” teoksessa *Lotta-Vartio. Keski-Pohjanmaan piirin 20-vuotisjulkaisu*, toim. Hanna Lehtinen (Kokkola: Uusi Kirjapaino, 1939), 3–9. Isänmaa on samalla Suomi-äiti, mikä ilmaus toistuu useissa niin aikuisten kuin lastenkin kirjoituksissa. KA, Lotta Svärdin keskusjohtokunta, D7-8, Pk-2744/1 ja D7-8, Pk-2744/2. Tarkastelen pikkulottien kirjeitä tulevassa artikkelissani.
- ⁷⁹ Lehtinen, ”Pikkulottatyö,” 44.
- ⁸⁰ Nevala, Seija-Leena, ”Pikkulotat ja suojeluskuntapojat kansakuntaa rakentamassa,” teoksessa *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historiaa*, toim. Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen (Jyväskylä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003), 348.
- ⁸¹ Lehtinen, ”Pikkulottatyö,” 45.
- ⁸² Lehtinen, ”Pikkulottatyö,” 45.
- ⁸³ Lehtinen, ”Pikkulottatyö,” 45.
- ⁸⁴ ”Työt leirille!” teoksessa *Lotta-Vartio. Keski-Pohjanmaan piirin 20-vuotisjulkaisu*, toim. Hanna Lehtinen (Kokkola: Uusi Kirjapaino, 1939), 43.
- ⁸⁵ Lehtinen, ”Pikkulottatyö,” 45.
- ⁸⁶ Hanna Lehtinen, ”Välähdyksiä lottapiirimme lottatyttöjen sekä sk.piirimme sotilaspoikien kesäjuhlista 13–14.6,” *KPV*, 6/1943, 113–114.
- ⁸⁷ ”Kokkolan lottapiirin vuosikokous,” *KPV*, 3/1943, 47.
- ⁸⁸ Hanna Lehtinen, ”Lottatyttöjen ”piiripäivä” Kokkolassa 28.9. -43.,” *KPV*, 11/1943, 173. Kokkolassa pidettiin piirin luentopäivät, joissa Lehtinen piti aamu- ja iltahartauksia. Hän toimi tuolloin keräyspäällikkönä. Tyyne Pohjanpalo, ”Johtokunnan jäsenten opintopäivät Kokkolassa 23–25 p:nä toukokuuta,” *KPV*, 6/1944, 117–118.
- ⁸⁹ Marko Tikka, *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921* (Ajatus Kirjat, 2008), 219–221.
- ⁹⁰ Lottajärjestön lakkauttamisesta ja sodanjälkeisistä esim. Tiina Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut: Lotat sotien jälkeen* (Otava, 2006), 35–64.
- ⁹¹ ”Opettajatar Hanna Lehtinen 75-vuotias,” *Keskipojanmaa*, 23.6.1950, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2918427?term=Hanna%20Lehtinen&page=5> 1.7.2024; ”Opett. Hanna Lehtisen 75-vuotispäivä,” *Keskipojanmaa*, 2.7.1950, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2916975?term=Hanna%20Lehtisen&page=3> 1.7.2024; ”Opettajatar Hanna Lehtinen 70-vuotias,” *Keskipojanmaa*, 27.6.1945, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2888504?term=Hanna%20Lehtinen&page=3> 1.7.2024; ”Opettajatar Hanna Lehtisen 70-vuotispäivänä,” *Keskipojanmaa* 28.6.1945, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2888448?term=Hanna%20Lehtisen&page=5> 1.7.2024.
- ⁹² ”Opettaja Hanna Lehtinen,” *Keskipojanmaa*, 29.11.1953, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2938949?term=Hanna%20Lehtinen&page=3> 1.7.2024; ”Opettajatar Hanna Lehtisen viimeinen matka,” *Keskipojanmaa*, 5.12.1953, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2939171?term=Hanna%20Lehtinen&term=Hanna%20Lehtisen&page=2> 1.7.2024.
- ⁹³ Hanna Lehtinen, ”Uudenvuoden kirje Keski-Pohjanmaan lottille,” *KPV*, 1/1935, 3.